

Лаюк М. М.

ЛЮДИНА – ПРИРОДА – ПОБУТ: ВЗАЄМОДІЯ ХУДОЖНІХ СТРУКТУР У «КАРПАТСЬКОМУ ТЕКСТІ» В. ГЕРАСИМ'ЮКА

У статті проаналізовано взаємозв'язки між людиною й середовищем її існування у «карпатському тексті» В. Герасим'юка: звернуто увагу на каталогізацію й детальне прописування в творчості поета побуту; з'ясовано функцію ритуально-міфологічних мотивів; визначено, що поетові важливо насамперед виділити символічне й міфологічне значення представників карпатської флори й фауни; простежено персональний ряд та вихід побутописання на рівень узагальнень – філософських, культурологічних, аксіологічних.

Ключові слова: «карпатський текст», Василь Герасим'юк, побутописання, ритуал, рослинний і тваринний коди, персонажі.

Важливу роль в організації художніх структур «карпатського тексту» відіграє характер осмислення зв'язку людини й природи. Для з'ясування основних аспектів цих стосунків необхідно означити, яким чином у Василя Герасим'юка відбувається прописування побутових аспектів життя людини-карпатця; це також стосується зазначення звичок і рис менталітету місцевих, їхнього говору, предметів щоденного життя. Найтонші деталі: наприклад, лісозаготівлі і виробництво бринзи, описи полонинських замовлянь і етапів весільного ритуалу, психологічні та портретні риси карпатців – все це входить у фокус бачення автора, поетика якого ґрунтується на максимально широкому вираженні предметного змісту цього життя.

Так, густо деталізуючи побут, Герасим'юк утверджує відчуття «реальності» «карпатського тексту», насичує його образний вимір. Однак одразу ж треба зауважити, що всі описи побуту в Герасим'юка передбачають вихід на рівень аксіологічних узагальнень. При цьому відбувається широка каталогізація побутових речей, деталізація простору.

Речі й промисли

Зі скрупульозністю, враховуючи дрібні подробиці, у «Дидактичному етюді (І)» Герасим'юк зображує процес лісозаготівлі. Попри ефект екзистенційної напруги, викликаній зауваженням поета про те, що не треба відтинати зі зрубаної смереки верхівку, він так само вказує на господарське значення цієї дії, бо «навіть повержене верхів'я смереки / витягне з дерева убитого / всі

соки, / зробить його легким і теплим і непридатним для шашеля». У віршах з таким щільним типом зображальності поет часом називає деталі, які відомі навіть не кожному мешканцеві Карпат. Він залучає до своєї лексичної системи найвужчі терміни-професіоналізми: наприклад, у вірші «Білими волічками...» зазначає назви вовни, яку почергово зістригають з овець: найперша – «міцка», друга – «натинина», а третя «не має імени...».

У вірші «Не продається кров Агнця...» Герасим'юк також зазначає найменші подробиці, які стосуються бринзи: від економічних (вона «щоразу дорожчає») до власне технологічних, тобто процесу її виготовлення (при цьому ритуальні дії набувають у господарстві того самого значення, що й технологічні): «Починається з крові місячного теляти, / якою обagriш руки, / якими жертву розтинаєш, / аби вийняти не серце, а шлунок із грудкою сиру, // яку обмиєш і заллеш коров'ячим молоком, / солі не забудь насипати, побільше солі, / аби в тому шлуночку, як у капшуді, / зсохлося все на глєг, // без якого не буде бринзи». Подаючи вузько вжиткову лексему глєг (фермент, який добувають зі шлунку молодого чи ненародженого вівці або теляти); переповідаючи, що люди кажуть про бринзу на базарі (тобто звертаючись до рівня опису побуту), Герасим'юк все ж починає цю розповідь словами: «Не продається кров Агнця, / якою ми викуплені». Тож побутова замальовка перетворюється на священне ритуальне дійство: «І лагідно, як Спаситель, / притискаючи до серця, / тримаєш телятко на руках, / цілуєши латку білу на лобі //

перед тим, як перерізати горло». Як пише Людмила Кісельова, «вимушена розлука з міфом обезсмыслені речі та знецінює людське буття, тож Герасим'юк ці речі сакралізує» [2, с. 28].

Герасим'юк прописує поетапний процес сінокошу, прагматичні побутові розмови, народження худоби, збирання ягід тощо, що дає змогу поетові максимально наблизити художній текст до відтворення специфічного побуту, слово – до речі; тому звичайні предмети стають реквізитами світозбережувального ритуалу.

Опозиційними тут мисляться живі (олюднені) і неживі (механічні) речі. Наприклад, зображуючи процес сінозаготівлі, Герасим'юк розповідає про сучасні Карпати, коли «легко заміняють свою косу на електрокосарку» («Тежко гонорні»). Це призводить до того, що «починається інша музика», тобто шум, який провокує для косарів ситуацію, коли «в теперішньому гуркоті / Ніхто їх не чує / І вже не почує», навіть більше: «вони й самі себе вже не чують, / І навряд чи почують», бо заради комфорту й спрощення побуту стають частиною глобалізованого світу. «Інша музика» цього світу засвідчує руйнування «світу карпатського», його десакралізацію. Натомість у вірші «Бутин» про автентичний процес лісозаготівлі «Діва зодягнута в сонце» навіть коли зрубують дерево.

Деякі символічні речі (як-от весільна підлога, ліжники й верети, хустка та дівоча бинта Анни) можуть мати сюжетотвірну функцію. Поет «прочитує» ці речі через історію тих, хто до них має причетність; він так само розшифровує орнаменти, вписує їх у широкий контекст.

Побутове життя тісно супроводжується певними обрядами. Саме обряди стають тим, що сприяє натуральному господарству, вони мають підтримувати виробництво, народжувальність скоту; забезпечувати сприятливі погодні умови тощо. У вірші «Жива ватра» описано вівчарський ритуал: «Дерево тремо об дерево, / доки не народиться вона. / Вона помирає тільки раз, / тому бережемо її. // Ми знову введемо наші отари на наші гори / і за древнім полонинським звичаєм / проженемо крізь неї — / щоби ніяка пошесть не напала, / щоби жоден хижак не внадився, / щоби громи із блискавками не розігнали, / щоби підступний гад вим'я не виссав, / щоби злий дух у провалля не завів». Герасим'юк наголошує на щільності й нерозривності ланцюжка «людина – природа – побут», адже фрагмент зображення натурального господарства є відбиттям метафізичних пошуків людини, коли отара овець стає

моделлю суспільства, а гора, на яку вона прямує, – Сінаєм.

Великого значення у цьому сенсі набувають різноманітні різьблені вироби: в елементах сухої різьби зашифроване розуміння трансцендентного досвіду карпатською людиною, різні втілені знаки мають функцію оберегів. Водночас Герасим'юк говорить про втрату метафізичного значення цих речей, які перетворилися на сувеніри, із ритуальної функції вони перейшли у розряд елементів декору, а самий процес різьблення, який був відбиттям космогонічної дії, перетворився на заробітчанство. У вірші «Сувеніри» Герасим'юк пише про знецінення «сухої різьби», травестію, яка є породженням нового профанічного часу і свідченням розмивання карпатської ідентичності: «Лиш був би малюнок – сюжетів тьма. / Ковбой чи Леонт'єв – проблем нема». Ба більше: ритуальна дія стала конвеєрним виробництвом: «є дуже багато потрібних баз, / там завше чекають тебе якраз – / під маркою “сувеніри”». Тут натяк на з'яву у 1958 році виробничо-художнього об'єднання «Гуцульщина», яке стало підприємством, що продукувало сувеніри на весь Радянський Союз. І такому знеціненню цих колись сакральних речей Герасим'юк дає однозначне пояснення – відступ від заповітів предків, етичне виродження: «Батьки помирали у мозолях. / Не знають вони у вузьких гробах, / що їх наймудріші чада / не на полонинах і не в лісах, / не в світі, а тут, біля них, в торбах / знайшли собі “все, що нада”». Так само спостерігаємо опозицію зробленого для душі та зробленого «для торби» – людина насправді робить аксіологічний вибір: маркує себе як члена карпатської спільноти чи як її руйнівника.

Уважно прописуючи карпатський побут, Герасим'юк наголошує на нерозривності цього побуту з ритуальними практиками й обрядовістю – це стає необхідною системою зв'язків, яка визначає структурні виміри «карпатського тексту».

Обрядовість

У творчості Герасим'юка детально проглядається чи не вся календарна та сімейна обрядовість Карпат, описано відповідні ритуали. Основні етапи життя людини й виконувани при цьому обряди та ритуали не лише згадані, а й деталізовані в Герасим'юка: серед сімейної обрядовості – це хрестини, весілля і похорони, серед календарної – ритуали на Юрія, Благовіщення, Різдва тощо.

Поет прописує власну біографію, де одразу по народженні «син задихається. / Задихається ще в пелюшках»; він хворіє на «тридухи», і його матір, окрім того, що носить «немовля на руках, / зранку – над потоком, увечері – у смереках», купає його «у болітці на ґруні, / де липнева дощівка пахне молодим місяцем», – здійснює ще й певні ритуальні дії: купає «його в хаті у літеплі», куди видавлює кров крота; протягує дитя «крізь коріння дерев / і крізь землю, навислу над урвищем» («Єзавель»). Народження людини є одночасним включенням у традицію: «це ритм народжених у середині двадцятого віку, / коли немовлят ще колисали в колисках, / прив'язаних до сволоків» («Поет у повітрі. Перший вірш»). Народжений у період історичних змін, поет був на межі життя та смерті, проте урятований завдяки традиційним обрядам, засобам народної медицини й магії, долученню до етнічних і родових топосів «смерек» і «потоків» (такі назви, до речі, мають дві перші збірки Герасим'юка).

Описи фрагментів весільного ритуалу є, мабуть, найчастотнішими серед інших обрядових практик у творчості Герасим'юка. У вірші «Вінок тобі плетуть» зображено зокрема кілька фрагментів обряду «плетіння вінка» і «розламування калача»; при цьому вказується на обов'язкову потрібність ритуальних жестів і на учасників здійснюваної практики: «Вінок тобі плетуть. І ти підходиш тричі. / Ти – Молода. Ти тричі підійдеш. / Заквітчаний твій кінь. Тебе троїста кличе. / Мовчать цимбали – плаче срібна креш. // Ти – Молода. Іди. Заграли барвінкову. / І заспівали сиві газдині. / Розламаного калача підкову / у тині диму подаруй мені». У поемі «Єзавель» описаний обряд, коли молода (наречена) ходить до домів, щоб запросити на весілля, і при цьому мусить поцілувати всіх. Символічне значення цього епізоду виходить за межі звичайного побутового ритуалу: Кость Москалець, наприклад, вважає, що «весь цей ряд образів містичної понадчасової візії поета нагадує відомий апокрифічний мотив ходіння Богородиці по муках» [4, с. 370].

Поезія «Старовинні забави» – це переказаний епізод із «грушки», частини похоронного обряду, «гри» над труною: «Покійник лежить у хаті, / а в темних сінях / я повис на гаку / і кричу: “Я вишу!” / І крізь регіт і півкання / мене запитують: / “На кому висисш?” / Назвати мушу дівоче ім'я, / і мені пересихає в горлі, / бо я ледь чутно / називаю тебе // Мене може зняти тільки поцілунок, / а ти не зможеш не поцілувати, / бо ви-

мажуть лице сажею / і виштовхають надвір». Цю гру називають «виса». Ось як її описує дослідник Гуцульщини кінця XIX – початку XX ст. Володимир Шухевич: «Парубок іме ся рукою клинка, забитого у хоробах в оструб, тай кличе: “Я вису”. Другий питає: “На кім висисш?” – Тамтой відповідає: “На тій або тій дівці!” – Названа мусить іти о завішеного, аби его відчепити, цюлює его і сама хапає ся за клинок, взиваючи парубка, аби її заступив. Коли-ж яка не іде або не поцуплює, зараз мастять її сажею» [7, с. 255]. Поетичний текст і етнографічний опис обрядової гри збігаються, при цьому ліричний суб'єкт є безпосереднім учасником – він переживає ситуацію, яка безпосередньо стосується його почуттів: «Я чую церковні дзвони у грудях, / бо ти підходиш і цілуєш...»

Ритуал забезпечує цілісність простору, а отже, і «тексту». У Герасим'юка в одній строфі одночасно зустрічаються два центральні акти життя людини – одруження і смерть, що спонукає до думки про важливість для поета ідеї циклічності людського існування: «На весіллі раптом заголосять. / Третя річка проковтне ключі. / Діви із розпущеним волоссям / над мерцем заплачуть уночі» («На весіллі раптом заголосять...»). Туга за предками супроводжується ритуалом, який є виразником радості з приводу того, що людина перейшла «у кращий світ»: «Мої прадіди у днину поминання / помоляться й танцюють на гробах» («Серпень за старим стилем»).

Крім обрядів сімейного циклу, у Герасим'юка представлені й ті, що стосуються календарних подій.

Серед календарних свят найчастіше Герасим'юка цікавить Різдво й обряди, які супроводжують це свято. Наприклад, про обов'язковість на різдвяному столі 12 страв, а також сіна: «Зранку отаву скосила, / за день висушила, / а ввечері – на різдвяний стіл... / І страв було дванадцять, / і сини її присіли...» («Зранку отаву скосила...»). Різдво поет згадує поряд з іншим святом – Юрія (в поемі «Єзавель»: «Наприкінці століття вночі на Юра / спалюєш отаву / із-під скатерти різдвяного стола»), що замикає їх у певний цикл. Ритуал мусить бути здійсненим, обряд мусить бути дотриманим, як-от потреба носити різдвяну вечерю всім членам громади: у вірші «Перед тобою, над горою – ліс темний...» перелякана дівчинка мусить бігти через страшний ліс, за яким живе Анна, бо «дома не сядуть за стіл, / доки бідній жінці вечерю не віднесеш».

Що ж до свята Юрія, то цей день у Карпатах вважають першим днем весни: більшість ритуалів цього дня стосуються тваринництва. Люди запалюють ватру, а коли вона погасне, проганяють через попіл худобу. Так само у цей день багато ритуалів, пов'язаних з убереженням молочних тварин від злих сил, які забирають молоко. Важлива роль у цих ритуалах належить смереці. Це дерево є найчастотнішим символом у флористичному коді Герасим'юка і має багато значень. Виступаючи моделлю Світового Дерева, смерека у вірші «Матір овець» до світоцентрувальної додає собі ще й функцію захисту людей і тварин. Крім цього, вона стає реквізитом ритуалу: її обливають кров'ю ягнят, яких вона водночас і захищає. Це також супроводжується іншими ритуальними діями, коли ватаг вівчарів «...роздягся донага / і взяв головню з полонинської ватри / і тричі оббіг із тим смолоскипом навколо маржини / і всіх нас».

Етнограф Володимир Шухевич зазначає, що на Благовіщення «як який музика хоче май добре грати, йде до схід сонця на роздоріжжя, там розбирає ся до голого і грає (голий) у скрипку. З того часу буде він так грати, як ніхто другий у селі» [8, с. 219]; при цьому передбачається, що ця угода – з нечистою силою, тож вона веде за собою позбавляння душі. У вірші «Він і нині скрипаль...» поет описує частину подібного ритуалу. Згадано, зокрема, про доїння у скрипку молока від чорної корови з чорним первістком. Про угоду з дияволом свідчить так само звертання «Гішся, Ариднику!» (арідниками у Карпатах називають чортів) і вказівка, що коли музикант скуштував, «хвіба не знав, що п'є кров?»

Оскільки специфікою життя карпатців є тісний зв'язок із флорою і фауною, то рослини й тварини стають не тільки частинами пейзажу і ресурсом для фізичного виживання, а й реквізитом ритуалів.

Тваринний і рослинний світ

Рослинний і тваринний контекст Герасим'юкової творчості передбачає цілі ряди назв представників флори й фауни Карпат, про яких згадано і у ритуальних практиках, і у організації побуту та натуральному господарстві. Вони також можуть виконувати роль «магічних помічників» поета.

Насамперед, образи рослин і тварин є необхідними пейзажними структурами. Прописуючи лісовий простір, де в основному ростуть буки і смереки, Герасим'юк згадує вовків і ведмедів,

а також оленів, які іноді вибігають до людей. Так само назви тварин і рослин постають у зв'язку із натуральним господарством: лісозаготівлею, виробництвом сиру і вовни.

Однак найчастіше представники флори і фауни постають у контексті карпатських ритуалів. Один з найдавніших – ворожіння на нутрошах звірів – згадується у вірші «На тисовії налягає Довбуш...». Водночас вівця, з якою асоціюють карпатські полонини, у Герасим'юка набуває значення християнського символу, що передається через образ агнца на руках у Ісуса, а також через мотив офіри жертвовною твариною.

Серед дерев ритуального значення набуває бук, який стає в поетовому тексті центром завершального етапу колядування. У вірші «Остання коляда – буківі» Герасим'юк пояснює, чому після того, як обійшли всі хати, «Під буком стали музики, / а всі – навколо – / обнялись – як для аркана – / танцем була коляда! / Аж доки музики під буком не задубіють...». Річ у тім, що «не було газди, / який прийняв колядників останнім», – тому людина не може стати адресатом колядування, – тож гурт учасників ритуалу звертається до прототипу Світового Дерева, яке є посередником між божественним та людським світами.

У більшості міфологічних систем дерево постає символом, який єднає три світи: той, що під нами, над нами і наш. Маємо різні міфологічні варіації дерева – Дерево Життя, Дерево Пізнання, Світове Дерево тощо. У Герасим'юка образ дерева амбівалентний. Смерека – це модель Дерева Життя. Проблема тільки в тому, що це дерево, наприклад, у «Дидактичному етюді (I)» – зрубане. Воно постає образом-відповідником людини. Дидактизм, закладений у самій назві, звучить як інвектива: «Отож, коли в тобі зрубали / високу і горду смереку, / не притримуй – хай падає / і боляче придавить серце...». Сам суб'єкт лірики є тим, для кого звучать ці слова, хто береться на іспит власним сумлінням. Смерека постає у функції організатора космологічного простору, осі між світами; проте її образ, зрештою, набуває рис есхатологічного маркера: «ти поглянь, як рубають смереки, / рубають на хату, / бо на хату в горах – тільки смерека, / як, до речі, і на труну».

Ще одним деревом, яке має центральне значення у Герасим'юковій картині світу, є трепета (тобто осика); одна з поетових книжок має назву «Діти трепети». У цій збірці також згадується

граб, який у вірші «Бурелім на провідну неділю 1989-го» постає інваріантом Світового Дерева: у тексті йдеться про порушення гармонії, про те, що дерево життя перевернене, ґрунт більше не витримує все живе: «земля хоче звільнитися від мого коріння».

Осика є деревом згуби, адже на ньому повісився зрадник – Юда. Крім того, у апокрифах говориться, що це єдине дерево, яке не опустило листя під час страстей Христових; також буцімто на ньому був розп'ятий Ісус, а пруті, якими його бичували, теж були осиковими [3, с. 226]. «Діти трепети» – це «діти зради»; вони чинять зло землі, яка їх народила. У вірші «Він і нині скрипаль» осика стає спостерігачем ритуалу продавання душі дияволу-Юді (у Карпатах Юда є метонімією сатани), при цьому актуалізуються згадані апокрифічні мотиви: «Тремтить деревина – одна лишень – / яка не вклонилась Господові, тріпоче... / Щоб не повісився на ній зрадник, / щоб не впустила вона – одна лишень – / цвяхи з кров'ю розп'ятого, / ховай свою скрипку, ховай...».

В останній строфі цього вірша йдеться про танці навколо «заклятого зілля матриган» (алюзія на відтворення ритуалу викопування магічної рослини). Матриган – це мандрагора; вважають, що вона має особливу магічну силу (через її галюциногенну дію і тому, що корінь мандрагори нагадує фігуру людини). Мандрагора виростає під деревом, де був повішеник. Щоб її викопати та використати, спочатку потрібно було здійснити навколо неї танець.

Чотири Герасим'юкові книжки містять у своїх назвах рослинний компонент: «Смереки», «Діти трепети», «Папороть» і «Анно Афини». У книжці «Поет у повітрі» є «Триптих коротких елегій», де представлені вірші «До трепети», «До папороті», «До смерек». Особливість триптиха у тому, що всі рослини-символи для Герасим'юка постають певними посередниками між світами реальним та імагінативним; ці рослини стають знаками, через які Герасим'юк пророкує майбутнє і промислює минуле. Тут центральними є образи ночі, землі, дерева, предка; так само у триптиху з'являється образ диявола і похідний від нього мотив жінки-спокусниці. Вона (як і постанє трепети, «дерева зради і спокути» [5, с. 6]) кличе ліричного суб'єкта до себе, заманює у пастку. Її символом є також папороть, яку гуцули вважають радше символом нещастя, ніж благополуччя, бо губить тих, хто її шукає: «Відірви від землі мою плоть, / бо побачу усе непомітне, /

доки впівночі папороть квітне. / Все від Бога – крім неї» («До трепети»). «Живі» у наступній частині триптиху («До папороті») попереджають героя, що «диявола слуги пантрують його [цвіт папороті], як око у голові». «Мертві» ж – предки, дають суб'єктові лірики у його небезпечну путь до забороненої квітки «не зір, а слух». Це важливий момент тексту; бачимо, яким чином можна обійти сатану, перемогти його: візуальне, тілесне, що часто є інструментом спокуси, втрачає свою вагу через втрату героєм зору. Сліпі бачать те, чого не можуть помітити зрячі. Водночас мотив «слуху» вказує на міфологічну онтологію музики. Шлях героя є вельми небезпечним і, зрештою, нездійсненим, бо «забагато слуг» (тих, які відмежовують шукача щастя від заповітної мрії). Третя частина триптиху («До смерек») передає певну ситуацію беземоційності ліричного суб'єкта: він лише спостерігає, як «падає глиця», і вся подієвість світу зводиться до цього стоїчного споглядання. Майбутнє зводиться до того, що було у минулому, це перемога природи, непорушність карпатського світу, маркером якого є смерека.

Василь Герасим'юк відтворює у описах вірувань певні анімічні уявлення карпатців, як-от те, що певні тварини кусають у певний день: «ласиця [...] кусає лише на свято» (вірш «Павуки пам'яті») – за народними віруваннями, це відбувається на Власія. Також у творах вказується на те, що «за польотом пtiць» можна визначити «майбутнє» (поема «Єзавель»). Вірш «Ахіллесо-ва п'ята», апелюючи своєю назвою до давньогрецької міфології, представляє міфологію карпатську. Герасим'юк описує народні вірування (наприклад, у те, що існує «такий день, / коли не можна нічого тягти з лісу, / бо прилізе гадина додому») і згадує про так званих «непростих» – посередників між світами, котрі можуть цю зміну убити; вони традиційно сліпі (бо бачать те, що не піддається людському оку). Використовуючи анафору «був» / «були» / «була» / «був» / «була» / «була», цим самим надаючи тексту ритуального пафосу, Герасим'юк контамінує мотив ураження Ахілла списом мстивих богів із історією про те, як легіня кусає у п'яту змія, бо той наважився здійснити злочин проти вищого світу: «ноги самі понесли його в ліс / за пацьоркою із небесної голови / найвродливішої і наймудрішої повелительки, / за пацьоркою, в яку опівночі / дмухало все її зміїне царство, / видуваючи крижаний холод, / звиваючись і скубляючись, / облпятаючи, стискаючи цю землю». Цей фрагмент

є переказом карпатського міфу про «гадину-готицю». За народними уявленнями, змія може рости доти, доки не побачить рослину волове око, проте якщо її помістити на 12 років у печеру, вона виростає до значно більших розмірів, ніж всі інші, – тоді її називають готицею. Коли опівночі вона свистить, то до неї сповзаються інші змії, які дують на «пацьорку» (намистину) на її хвості, від чого та розростається. Людина, яка отримує ту пацьорку, стає невразливою [6, с. 274].

Тварини і рослини часто пов'язуються з екстрактами чарівного зілля, реквізитами магичних дій чи виконанням бажань. При цьому згадуються як представники карпатської демонології, так і ті, хто має здібності до ворожіння, примовляння, наведення лиха і порятунку від нього. Так, більша частина вірша «Найлегше згадую жабу...» присвячена опису поетового спогаду про жабу, «яка в сутінках / прийшла назавше забрати молоко у нашої корови. / Її послала одна жінка. / Ту жінку називають відомо як». Тих, хто може відбирати у корів молоко, вважають відьмами і називають чередільницями. Коли люди помічають таку жабу, яка може принести лихо, вважають, що її треба знищити, від чого постраждає і та, котра цю жабу прислала.

Одним з найважливіших символів Герасим'юка є «олень». У вірші «Олень Онуфрія» читаємо: «Але і завтра / Олень питиме воду тільки з потоку, / Знайте, і завтра». Розчарований сучасним світом, мерзенним і недостойним, поет протиставляє йому символ оленя як знак того, що існує той вічний простір, де є все ще не спрофанізована земля «смерек» і «потоків».

Традиційний солярний образ оленя супроводжується у Герасим'юка просторами неба. До прикладу, вірш «Карпатські олені» представляє цей символ саме через «небесні» образи, порівнює «тріщини неба» з рогами; пише про оленів як про «тих, що наосліп у хмарах мчать»; «копита останнього з них» «промигтять над очима». У поезії «Сигла»: «Щоразу в очах олень, / який п'є воду з потоку – / тоді щось відбувається у піднебесі. / Тонким дотиком губ / все на світі приведенне в рух. / Необережний крок / і гіллясті роги звіра – / тріщина перевернутого неба». А у вірші «Де ви пасли, олені небесні» ці звірі вже прямо переносяться до неземного простору. Саме там – у повітрі, де існують «небесний Космач» і «небесний Київ», – відбувається полювання на них, але не за законами сучасного

часу, а за правилами «тої землі»: там чути «срібний свист стріли».

Говорячи про наш час, Герасим'юк описує ситуацію зникнення звірів з лісів. Сучасність лише знищує карпатський устрій та профанізує ритуальні речі – вона вбиває звірів. У вірші «Повертаюся», який стосується нашого сьогодення і його критики, він, переглядаючи минулі висновки, з гіркотою зазначає: «Я був тоді молодим поетом, / коли перевелися вовки у нашій хащі, / про ведмедів давно ніхто не чув, / оленів давно ніхто не бачив, / щоправда кози дикі зрідка / нагадували піонерський барабаний дріб, / та лисиці брехали, та гади міняли шкіри / і свині дикі сумлінно рили грядки, / і тільки у Шевченковій вірші / хрущі над вишнями гуділи...». Саме тому великим дивом виглядає звір, побачений маленькою дівчинкою в рідній Герасим'юку Прокураві: «у вікні стояли олені / із рогами на півнеба». Захват дитини нагадує поетові початок голосіння за померлим: тварини підходять до людей, бо людина сама стала загнаним звіром.

Художні структури, пов'язані з просторовими й часовими вимірами карпатського тексту, прописуванням побуту і обрядових практик, символікою флори і фауни, – постають тлом для розгортання дії певними «персонажами».

Персонажі

Персонажами, яких можна зустріти у віршах Герасим'юка, є члени його роду, односельці, мешканці округи, опришки, повстанці, а також герої священної історії, котрі контамінуються з образами мешканців Карпат.

Низку яскравих персонажів, до прикладу, представляє цикл «Кахлі», який побудований за принципом екфразису: поет нібито відтворює сюжет циклу кахель майстра Бахметюка (Олекса Бахметюк, 1820–1882, с. Пістинь Косівського району Івано-Франківської області) є основоположником так званої «косівської кераміки». Саме він є творцем своєрідного канону цього напряму народного мистецтва. Зокрема, майстер обмежувався у своїй кераміці використанням глазурі зеленого, жовтого й коричневого кольорів на білому тлі. Персонажі кахель зображено, в основному, у профіль; деталізовано одяг; крім цього, часто використовувано тваринні й рослинні мотиви. Олекса Бахметюк робив на замовлення п'єци – печі, на яких кожна кахля була частиною упорядкованої історії, яку можна було «читати».

Герасим'юк іноді прямо переповідає сюжет кахель: «там їде карета, / в кареті – одна голова, / більша від кучера і коней...» (Місячної ночі...). Поетичний текст доповнює сюжети кахель, надає їм емоційного вираження. Цей поетичний цикл перетворюється на серію замальовок із карпатського життя. Часом вони апелюють до одного з фрагментів ансамблю майстра Бахметюка, проте, в основному, це замальовки із побутового життя Карпат середини ХХ століття – переказані поетом історії з життя людей Космача, Прокурави, Косова тощо. Деколи ці поезії створюють враження письмового ескізу до кераміки: «Дальнім грунем, / самим верхом, / тато йде / і веде коня, / а на коні хлопчик сидить маленький... / Мати / йде за ними, / вибираючи ягоди в травах...» («Дальнім грунем...»). Герої кахлів – це персонажі поетового дитинства, його батьки у побутових обставинах.

Деякі «кахлі» передають одночасно кілька ситуацій, достатньо динамічних і емоційно напружених мікросюжетів. Так, у вірші «Вибігла серед ночі з хати...» сфокусовано кілька мотивів в одному сюжеті: і про перелякану жінку, котра серед ночі вибігла з дому; і про її переховування на черешні; і – далі – про носіння їжі в ліс (очевидно, повстанцеві); зрештою, фокус поетичного бачення вкінці зосереджується на потоці, що витікає з бункера.

Персонажами, які діють у межах «карпатського тексту», є герої, котрі належать історії карпатського простору, – насамперед це стосується УПА. Наприклад, у вірші «Верхами біжить» відтворено епізод, коли «мати мертвого Святослава / впала на замінованого сина, / і разом вони піднялися в небеса».

У тексті Герасим'юка особливого значення надається іменам, які складаються у парадигму. Наприклад, згадана родичка Анна контамінується з Анною, матір'ю Богородиці. Так само Марія з однойменного вірша означає і земну людину, і Богородицю; сама згадка цього імені передбачає конкретні асоціації, пов'язані з Дівою Марією, тому ім'я настільки важить: «проціджують ніч волхви / імени твого ради». Спостерігаємо онтологізацію простору, коли ім'я персонажа має зв'язок із топонімом. Наприклад, «обмін» іменами у вірші «Станичний, я, взискующий во плоті», де повстанець Остафійчук має псевдо Ліс. У такий спосіб поет і перетворює «землю» на «ідею».

Щодо біблійних і поганських персонажів, то у Герасим'юка бачимо язичницько-християн-

ський синтез: часто згадуються Ілля, Чугайстер, а у вірші «Лісна опівдні» мавка (лісна) «може мати лице Марії», «має її голос»: мавка, якою стала дитина повстанця, підходить до Пречистої і «кричить».

Так само багато віршів про опришків. У творі «Чомусь рішили: суці, значить – суче...» поет виписує коло «чорних хлопців»: опришка Олексу Довбуша і його найближчих побратимів – Орфенюка й Баюрака. Він вказує на локуси, де діють ці герої, на опришківський маршрут через Кути на Космач (описаний у народній пісні «Ой попід гай зелененький»: «Аби Кути не минути, / До Космача повернути. / До Космача, та й до Дзвінки, / До Стефанової жінки»). Але у вірші йдеться про час, коли нема ще ні Герасим'юка, ні згаданої пісні: «Ще пісня буде. Ви ще є. У плесо / небес космацьких я іще не впав». Поет ставить себе на місце Довбуша, намагається уявити інші сценарії ватажкової смерті. Вірш розповідає про те, як ватажка опришків зрадила Дзвінка («Вмер він через суку»). Проте Герасим'юк не демонізує Дзвінку, а навпаки – представляє її як подарунок долі, як ту, котра рятує Довбушеву гідність і сутність, уберігаючи його від смерті в полоні (ревнивий чоловік Дзвінки підстрелив опришка): «Я тільки запитав себе: «Олексо, / а як би ти у ратуші вмирав?»».

Крім персонажів-борців, Герасим'юк звертається до образу маргіналів, наприклад, юродивих. Найчастіше такий персонаж постає у сучасних реаліях, адже саме він може сказати йому правду у час лицемірства і штучності людських взаємин: «божевільний забагато розказував, знаючи про вас те, що самі не знали чи не хотіли» («Перше послання Дмитра з Кутів до галичан»). Саме такі персонажі можуть об'єктивно зафіксувати переапокаліптичні зміни сучасності, руйнування «карпатського світу», але найголовніше – спільноти: «Я підсів до того, / якого мали вдруге вигнати, / і сказав: “Я твій брат”. // “А щоб тебе кров залляла, блаженний, — / я на рідній землі, як між чужими”». Саме фіксація божевільним такого стану – чужості «своїх» – є Герасим'юковою формулою щодо оцінки людей сучасного часу. Слова такого «божевільного» дошкуляють людям, тож вони намагаються дискредитувати його: у своєму монолозі «Дмитро з Кутів» повідає про людські вигадки: «що мене вигнали з духовної семінарії за несусвітні гріхи і я збожеволів». У «Другому посланні Дмитра з Кутів до галичан» – цілий ряд докорів сучасним карпатським людям, які відійшли від

виконання давніх ритуалів, забули їх чи спрофанували: «Виносили ви своїх покійників, / їхніми домовинами / тричі стукали / о пороги їхніх домівок – / тричі прощення просили. // Чому нині / кладете в труну горілку?» (Йдеться про те, що, за давньою традицією, коли на Гуцульщині покійника виносили з дому, труною тричі торкалися до порогу; натомість у наш час, якщо покійник мав пристрасть до алкоголю, до його гробу кладуть пляшку горілки.) «Голови дітей ваших померлих / ви покривали вовною, / а чим покриваєте голови / ваших байстрюків на базарах Європи?», «Ви поставили свою правду про Спасителя / понад самого Спасителя», – продовжує свої інвективи юродивий. Зрештою, його пророчтво має есхатологічний зміст: він називає Галичину «прекрасною, як передсмертна пошмішка». Цей маргінал стає одним із останніх представників «карпатських людей», його покликання – незважаючи на зміни дійсності й поведінку спільноти, зберегти дух і букву давніх звичаїв, стати останнім свідком «карпатського світу», який зникає.

Отже, Василь Герасим'юк уважно прописує карпатський побут, звертається до найтонших деталей господарювання і гастрономії, окреслює сучасну ситуацію побутування ритуальних речей. Найрізноманітніші ритуальні практики – від деталей весільного циклу до полонинських обрядів – знаходять місце у творчості Василя Герасим'юка, подекуди детально прописуються і служать «розростанню» карпатського тексту. Рослинний і тваринний код стають важливими будівельними ланками «карпатського тексту». У творчості Герасим'юка унаочнюється гуцульський етос на межі свого знищення; дії персонажів стають невід'ємним компонентом структури «карпатського тексту». Здебільшого це звичайні люди, які живуть у Карпатах, але також і опришки, повстанці, ватажки і воїни, котрі стали легендою краю. Саме після означення на лінії «людина – природа – побут» унаочнюється функція ритуально-міфологічних структур, які забезпечують цілісність «карпатського тексту» Герасим'юка та розкривають його телеологію.

Список літератури

1. Дзюба І. І є такий поет... І. Дзюба // Герасим'юк В. Була така земля. Вибране. – К. : Факт, 2003. – С. 7–20.
2. Кісельова Л. Поетика та ідеологія міфу Василя Герасим'юка / Л. Кісельова. – К. : НаУКМА, 2016. – 106 с.
3. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2 т. / гл. ред. С. Токарев. – Т. 2. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – 671 с.
4. Москалець К. Про містерію «Єзавель» / К. Москалець // Герасим'юк В. Була така земля. Вибране. – К. : Факт, 2003. – С. 368–375.
5. Тарнашинська Л. Інтерв'ю з В. Герасим'юком: «Все мало би бути навпаки» / В. Герасим'юк, Л. Тарнашинська // Літературна Україна. – 7 травня 1998. – С. 6.
6. Шухевич В. Гуцульщина. П'ята частина / В. Шухевич. – Верховина : Гуцульщина, 2000. – 334 с.
7. Шухевич В. Гуцульщина. Третя частина / В. Шухевич. – Верховина : Гуцульщина, 1999. – 272 с.
8. Шухевич В. Гуцульщина. Четверта частина / В. Шухевич. – Верховина : Гуцульщина, 1999. – 304 с.

M. Laiuk

HUMAN – NATURE – EVERYDAY LIFE: INTERACTION OF ARTISTIC STRUCTURES IN THE 'CARPATHIAN TEXT' BY VASYL HERASYMIUK

The article analyzes interactions between a man and his living environment in the 'Carpathian text' by Vasyl Herasymiuk. Attention is paid to cataloging and detailing everyday life in the poet's works which provides 'visualization' of the imaginative world. It is elucidated that Herasymiuk connects everyday life with rituality: he demonstrates specific rituals which are carried out in the household and save the community; details the main events in family rituals (christening, wedding, funeral) and feasts (Christmas, Eastern, Savior, Annunciation and so on). The functions of fauna and flora in ritual practices and households and their role in the 'Carpathian text' are observed. Emphasizing the symbolic and mythological senses of flora and fauna is mentioned. Devaluation of symbolic senses for the modern world, ritual depreciation, and ritual objects desacralization is pointed out. The line of characters of the works is noted. The connection of everyday life writing with philosophical, culturological, axiological generalizations is investigated.

Keywords: 'Carpathian text', Vasyl Herasymiuk, everyday life writing, ritual, flora and fauna codes, characters.

Матеріал надійшов 12.04.2017